

Тетяна СЕБТА (*Kiiv*)

ФАХОВІ ЗАСАДИ АРХІВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В УКРАЇНІ: ІНСТРУКЦІЯ КОМІСАРА З ОХОРОНИ АРХІВІВ (вересень 1941 року)

Якщо розглядати українські архіви з точки зору культурних цінностей взагалі, то політика нацистської Німеччини була щодо них досить різновекторною. Це залежало від того, хто формував засади цієї політики – апологети нацистських ідей чи німецькі фахівці, на долю яких випало жити у часи панування нацизму в їхній країні.

Хрестоматійним прикладом типового ставлення нацистських керівників до культурних цінностей взагалі, у тому числі архівних, стали неодноразово цитовані рядки з відомого наказу командувача 6-ї армії групи армій “Південь” генерал-фельдмаршала Вальтера фон Райхенау про поведження військ на Сході: “Исчезновение символов бывшего некогда господства большевиков... соответствует задачам войны на уничтожение. Никакие исторические или художественные ценности на Востоке не имеют значения”¹. На тлі подібних ідей формувалася, хоч як дивно, досить відмінна від вищезитованої позиції політика німецьких фахівців щодо архівів на окупованих східних територіях, зокрема в Україні, спрямована, з одного боку, на збереження цілісності архівних фондів, з другого, – на використання їх в інтересах нацистської Німеччини.

Спеціально засади фахової архівної політики нацистів в Україні у більшості існуючих на сьогодні публікацій не досліджувалися, вони простежуються опосередковано завдяки висвітленню діяльності німецьких архівних управлінь на території України² та окремих українських архі-

¹ Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.): Сб. док. – М., 1963. – С. 66–67.

² *Дубик М.* Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941 – листопад 1943) // *Наук. записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів.* – К., 1997. – Т. 2. – С. 519–542; *її ж.* Архівна справа в окупованій Україні (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. н. / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 1997; *Мешков Д.* Нові господарі: Дніпропетровські архіви за німецької окупації // *Пам’ятки України.* – 1994. – № 3–6. – С. 106–108; *Себта Т.* Діяльність німецьких архівних управлінь у Генеральному Губернаторстві і Райхскомісаріаті Україна (1939–1945 рр.): [Рец. на: *Lehr Stefan.* Ein fast vergessener “Osteinsatz”: Deutsche Archivare im General-

вістів³, долі українських культурних цінностей під час Другої світової війни, у тому числі архівних матеріалів⁴. Вперше засади фахової політики нацистської Німеччини в окупованій Україні було висвітлено у публікації Т. Себти і Н. Черкаської⁵ щодо урегулювання архівних претензій між Генеральною Губернією* і Райхскомісаріатом Україна**. У своїй публікації авторки цитували окремі положення інструкції “Завдання охорони архівів на окупованій території України”, повний текст якої пропонується тепер увазі читачів.

Інструкцію “Завдання охорони архівів на окупованій території України” було розроблено у вересні 1941 р. відомством комісара з охорони архівів д-ра Ернста Ципфеля***, який займав також посади генерального директора

gouvernement und im Reichskommissariat Ukraine. – Düsseldorf, 2007. – 412 S.]// Пам’ятки: Археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 9. – С. 230–237; *її ж.* Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі Україні: Історичний нарис // Архіви України. – 2009. – № 3–4. – С. 111–127.

³ *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000. – С. 160–185.

⁴ *Грімстед П. К.* Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв / За участю Г. Боряка. – 2-е вид. – Львів: Фенікс, 1992; скорочена версія: *її ж.* Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни / За участю Г. Боряка // Пам’ятки України. – К., 1994. – № 3–6. – С. 92–105; *Grimsted P.K.* Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. – Cambridge, 2001. – 750 p.; *її ж.* Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди // Архіви України. – 2002. – № 4–6. – С. 46–76; Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ століття / Упор. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 2000.

⁵ *Себта Т. М., Черкаська Н. О.* Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА у контексті взаємних претензій Рейхскомісаріату Україна і Генерал-губернаторства // Архіви України. – К., 2003. – № 4–6. – С. 184–312.

* *Генеральна Губернія*, ГГ (до липня 1940 р. Генеральна Губернія окупованих польських територій) – адміністративно-територіальна одиниця, створена нацистською Німеччиною 12 жовтня 1939 р. з чотирьох колишніх польських воєводств – Варшавського, Люблінського, Краковського і Радомського, які отримали назву дистрикти. 1 серпня 1941 р. до ГГ п’ятим дистриктом було включено Галичину. Генеральним губернатором був Ганс Франк (1900–1946), столицею – м. Краків (Hilgemann Werner. Atlas zur deutschen Zeitgeschichte 1918–1968. – München, 1984. – S. 104–105).

** *Райхскомісаріат Україна*, РКУ, (серпень 1941 р. – листопад 1944 р.) – адміністративно-територіальна одиниця німецького цивільного управління на чолі з райхскомісаром Е. Кохом (1896–1986), утворена 20 серпня 1941 р. на частині окупованої території України. РКУ на 1 січня 1943 р. займав площу бл. 340 тис. квадратних кілометрів і мав на цей час 6 генеральних округ: Волині і Поділля, Дніпропетровська, Житомира, Києва, Криму (частина Таврії) і Миколаєва, які поділялися на 114 округ, з них 5 міст на рівні округи і 433 райони, з них 25 міст на рівні району (Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р-2281. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 44 (Zentralblatt des Reichskommissars für die Ukraine. – Rowno, den 9.01.1943. – Nr. 2. – S. 7)).

*** *Ципфель Ернст* (Ernst Zipfel, 1891–1966) – керівник архівного відомства Третього району. Розпочав свою кар’єру з військової служби. Після листопадової революції

державних архівів Пруссії та директора Райхсархіву у Потсдамі. Як додаток № 1 вона належала до листа Е. Ципфеля від 23 вересня 1941 р.⁶, адресованого відомому німецькому архівістові, який очолював до 1939 р. Пруський державний таємний архів, д-ру Георгу Вінтеру*. У листі повідомлялося про його призначення радником вищого військового управління при штабі командувача тилу групи армій “Південь”. У ньому також йшлося про низку документів, що додавалися для ознайомлення Г. Вінтера зі станом справ в архівній галузі на окупованій східній території, зокрема в Україні. З цих документів у науковій літературі відомий додаток № 4 “Огляд архівних матеріалів колишнього польського походження, які знаходяться в українських архівах”, опублікований у журналі “Архіви України”⁷.

Одним з інших додатків до цього листа мав бути, на нашу думку, перелік архівів УРСР з їхніми адресами. Як відомо, ще у серпні–вересні 1941 р. за завданням Дирекції архівів ГГ архівна служба Львова склала перелік архівів УРСР з вказівкою їхніх адрес, який призначався для генерального директора державних архівів та директора Райхсархіву у Потсдамі, комісара з охорони архівів д-ра Е. Ципфеля⁸. Слід зауважити, що перелік лише київських архівів з адресами було відправлено до Берліна ще 16 серпня 1941 р.⁹.

Е. Ципфель на посаді комісара з охорони архівів діяв не сам по собі, його діяльність перебувала під контролем райхсміністра внутрішніх справ**.

1918 р. у Німеччині в чині капітана пішов у відставку та почав учитися на архіваріуса, працюючи одночасно у Райхсархіві в Потсдамі. 1923 р. отримав посаду архівного радника. 1932 р. вступив до НСДАП, що сприяло його стрімкому кар’єрному зростанню, – у 1935 р. він став вищим державним радником, восени 1936 р. – директором Райхсархіву у Потсдамі, у жовтні 1938 р. – генеральним директором державних архівів Пруссії, у травні 1940 р. – комісаром з охорони архівів. 3 січня 1944 р. він очолив сектор архівної справи та документознавства при 1-му відділі Райхсміністерства внутрішніх справ (Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 843–844).

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 5. – Спр. 25. – Арк. 2–2 зв.

* *Вінтер Георг* (Georg Winter, 1895–1961) – відомий німецький архівіст, перший директор (1952–1960 рр.) Федерального архіву ФРН. З жовтня до грудня 1941 р. працював в Україні радником вищого військового управління при штабі командувача тилу групи армій “Південь”; з травня до серпня 1942 р. – при Головній робочій групі України Оперативного штабу райхслайтера Розенберга; з другої половини серпня 1942 р. – у Райхскомісаріаті Україна, де з 16 грудня 1942 р. до березня 1944 р. очолював Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв (Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 211–212).

⁷ *Севта Т. М., Черкаська Н. О.* Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА... – С. 219–221, 232–234.

⁸ Лист Дирекції архівів ГГ до керівництва архівної служби Львова, державного архівного радника д-ра Браніґа, 31.08.1941 р. (ЦДАЛ. – Ф. 755. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 3), див.: Перелік архівів України німецькою мовою (Там само. – Арк. 4–11).

⁹ Там само. – Арк. 3; див. також: Перелік архівів у Києві (Там само. – Арк. 13).

** Посаду райхсміністра внутрішніх справ у 1933–1943 рр. займав Вільгельм Фрік (1877–1946), а з 25 серпня 1943 р. – Генріх Гімmlер (1900–1945).

Саме після узгодження з ним у серпні–вересні 1941 р.¹⁰ було вирішено відправити на щойно окуповані території колишнього Радянського Союзу у розпорядження командувачів тилу армійських груп “Північ”, “Центр” і “Південь” німецьких архівістів для роботи в архівній галузі. Крім д-ра Г. Вінтера, відкомандированого до тилового району групи армій “Південь”, були направлені архівний радник Райхсархіву у Потсдамі д-р Штікс до тилового району групи армій “Північ”, який мав завдання збереження архівів у країнах Балтії і Ленінграді, та державний архівний радник, керівник одного з відділів Прусського державного таємного архіву д-р Вайзе і державний архівний радник того ж архіву д-р Кіттель до тилового району групи армій “Центр”, які мали забезпечувати збереження архівів у Білорусії та Москві¹¹.

На території України як радник вищого військового управління групи армій “Південь” д-р Г. Вінтер розпочав роботу з другої половини жовтня 1941 р. і працював до середини грудня 1941 р. у Києві, Полтаві, Харкові, Кременчуці та Кіровограді¹², керуючись настановами інструкції “*Завдання охорони архівів на окупованій території України*”, текст якої публікується нижче.

* * *

Додаток № 1 до листа Е. Ципфеля від 23 вересня 1941 р., адресованого Г. Вінтеру, – “*Завдання охорони архівів на окупованій території України*” – написано німецькою мовою. Публікація супроводжується перекладом та коментарями за змістом. Документ публікується науково-критичним методом з відповідними текстологічними примітками. При публікації збережено застарілу орфографію. У квадратні дужки взято відсутні розділові знаки та розкриті скорочення. Збережено смислові підкреслення, крім підкреслень оформлення.

¹⁰ Лист від 15 серпня 1941 р. Е. Ципфеля до райхсміністра внутрішніх справ з приводу “Заходів в архівній галузі на окупованих російських територіях” (*Archivmaßnahmen in den besetzten russischen Gebieten*) та відповідь райхсміністра від 4 вересня 1941 р. “Збереження архівів на окупованих російських територіях” (*Sicherung der Archive in den besetzten russischen Gebieten*) до Верховного командування сухопутних військ, Генерального штабу сухопутних військ, генералквартирмейстера та Військового управління. Bundesarchiv Berlin (BAb). – R-1506. – Ar. 1053. – Bl. 49–50 RS, 105–106 RS.

¹¹ Ibidem. – Bl. 105 RS.

¹² ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 5. – Спр. 2. – Арк. 638, 639, 646, 652, 675.

ДОКУМЕНТ

**“Завдання охорони архівів на окупованій території України”,
розроблені відомством комісара з охорони архівів для радника
вищого військового управління при штабі командувача тилу
групи армій “Південь”. Берлін, між 1–23 вересня 1941 р.**

Anl[age] 1

Aufgaben des Archivschutzes im besetzten ukrainischen Gebiet

Grundsätzlich werden die für den Archivschutz eingesetzten[,] abgeordneten Beamten bestrebt sein müssen, möglichst in Verbindung mit maßgebenden obersten* Instanzen** der deutschen Verwaltung des besetzten Gebietes zu arbeiten, da das Archivwesen außerhalb der Sachressorts bzw. über ihnen stehen muß. Angliederungen an Kultus- oder Kulturverwaltungen sind auf jeden Fall zu vermeiden, weil sie dem*** Verwaltungsaufbau im Reich nicht entsprechen und den Aufgaben der Archivverwaltung, die über das rein Kulturelle hinausgehen, nicht gerecht werden. Unbedingt notwendig ist ständiger[,] unmittelbarer dienstlicher Verkehr mit dem Kommissar für den Archivschutz, Generaldirektor Dr. Zipfel.

I. Erste Maßnahmen. Für die Arbeit selbst werden sich bis ins Einzelne gehende Richtlinien im vornhinein nicht festlegen lassen, weil die Verhältnisse, vor allem der Zustand der Archive, noch nicht zu übersehen sind. Die Maßnahmen müssen vom Befunde an Ort und Stelle abhängig gemacht werden. Doch lassen sich einige Erfordernisse auch im voraus herausstellen:

Die erste, wichtigste Maßnahme ist die Sicherung des Vorhandenen, sowohl vor Zutritt und Zugriff Unbefugter als vor Unbilden der Witterung, wenn die Gebäude zerstört oder beschädigt sind. Auch der Gefahr der Räumung von Archivgebäuden zwecks Verwendung für andere Zwecke muß begegnet werden.

1. Die Sicherung vor unbefugtem Zutritt geschieht durch Anbringung eines Anschlages etwa folgenden Wortlauts: “Das Archiv ist gesperrt. Zutritt auch für deutsche Truppen streng verboten”. Unterschrift oder Beglaubigung der Ortskommandanten oder der Feldgendarmarie nebst Dienststempel ist unerlässlich.

2. Die Unterbringung ist neben der Sicherung die wichtigste Frage und in den meisten Fällen nicht von ihr zu trennen. Wenn eine Überführung notwendig ist, darf sie nicht aufgeschoben werden. Zwangsarbeiter werden gerade in der ersten Zeit ohne Schwierigkeiten beim SD beschafft werden können.

3. Wiederherstellungsarbeiten werden sich in vollem Umfange nicht sogleich durchführen lassen. Entsprechende Anträge sind aber unverzüglich vorzubereiten. Notwendigste Ausbesserungen sind aber unbedingt sofort bei den zuständigen deutschen Stellen durchzusetzen.

4. Die ständige Aufsicht und Bewachung des Gebäudes ist trotz Eintrittsverbots nicht zu entbehren. Wenn wissenschaftliche, politisch unverdächtige Archivare nicht vorhanden sind, kann fürs erste auf Amtsdienner, Hausmeister oder andere untergeordnete Personen zurückgegriffen werden. Ständige eigene Kontrolle ist außerdem durchzuführen.

* Тут і далі підкреслено чорним чорнилом під лінійку.

** Тут і далі у документі, що публікуємо, велика літера І передається великою літерою J.

*** В артіклі dem літеру m виправлено простим олівцем з літери n.

5. Die Personalfrage ist bei den wichtigeren Archiven im Interesse alsbaldiger Auswertung tunlichst rasch in Verbindung mit der örtlichen deutschen Verwaltung vorbereitend zu behandeln. In erster Linie ist Abstammung und politische Einstellung festzustellen. Ungeeignete und politisch verdächtige Personen sind sofort zu entlassen. Neueinstellungen werden erst nach probeweiser Beschäftigung der entscheidenden Stellen vorgeschlagen werden können.

6. Nach Regelung dieser grundlegenden Fragen ist die Aufstellung einer Übersicht der erhaltenen Bestände zunächst in großen Linien durchzuführen. Die Vollständigkeit des Erhaltenen ist zu prüfen.

7. Falls Flüchtungen vorgenommen sind, müssen die davon erfaßten Bestände sogleich nachgewiesen und möglichst alle Einzelheiten der Wegführung ermittelt werden. Erfahrungsgemäß sind schon nach kurzer Zeit kaum noch sichere Angaben zu erhalten.

8. Neben den eigentlichen Archiven müssen auch Altregistraturen der wichtigsten Behörden festgestellt und gesichert werden. Gewisse Sparten brauchen dabei nicht mehr berücksichtigt zu werden, da sie von anderen deutschen Dienststellen erfaßt werden. Militärbehörden durch die Beauftragten des Chefs der Heeresarchive, GPU und innere Verwaltung durch den SD. Ebenso dürften die Organe der Kommunistischen Partei (Zentral-Komitee* nebst Unterkomitees, dem Politischen *Büro*** und dem Organisationsbüro, und das Sekretariat mit seinen den Volkskommissariaten entsprechenden Sektionen) vom SD erfaßt werden.

Es empfiehlt sich aber, mit diesen Stellen Fühlung zu nehmen, da vom Auswärtigen Amt und SD nur die neusten Akten gebraucht werden. Die älteren müßten also von der Archivverwaltung übernommen werden.

Zu berücksichtigen sind vor allem die obersten Verwaltungsbehörden.

Oberster Rat (Räterkongreß) der Bundesrepublik Ukraine (USSR).

Präsidium des Obersten Rates (Hauptvollzugsausschuß). Der Vorsitzende, L. R. Kornijez, hatte die Stellung eines Staatspräsidenten.

Rat der Volkskommissare und dessen Vorsitzender, der die Stellung eines Ministerpräsidenten der Teilrepublik hatte.

Die Akten der einzelnen Volkskommissariate, soweit solche für die Teilrepublik bestanden haben, und der Bevollmächtigten der Bundesvolkskommissariate in Moskau für die Teilrepublik werden größtenteils von den deutschen Fachverwaltungen übernommen werden.

Hier werden Besuche im Sinne bloßer Archivpflege und Beratung der einzurichtenden deutschen Abwicklungsstellen ausreichen. Falls aber zunächst keine deutsche Stelle vorhanden ist und Gefahr völliger Vernichtung besteht, muß mit Sicherungsmaßnahmen eingegriffen werden. Bei den obersten Organen ist dieser Fall der wahrscheinlichste, da keine fachliche Zuständigkeit vorliegt.

Späterhin werden die archivreifen Akten in die Archive zu übernehmen sein; doch kann diese Vorsorge zunächst außer Betracht bleiben.***

* Тут і далі у слові Комітее подвійне еє передається як е.

** Написано вгорі чорним чорнилом над закресленим словом Bund.

*** Далі йдуть два абзаци. Один із двох рядків повністю задруковано літерою х – не читається; другий, із трьох рядків, закреслено у вигляді латинської літери z чорним чорнилом під лінійку: In Petersburg wären g[e]g[ebenen]f[alls] die provinziellen Verwaltungsorgane zu berücksichtigen. In Kiew gibt es die obersten Stellen der ukrainischen Bundesrepublik, die den Moskauer entsprechen.

9. Unterstützung bei der Sicherung verwandter Verwaltungen, Bibliotheken, Institute, Museen ist in kameradschaftlicher Weise zu gewähren, soweit die eigenen Aufgaben nicht dadurch Schaden leiden.

II. Unmittelbar nach Einleitung der ersten Sicherungs- und Feststellungsmaßnahmen ist schriftlich zu berichten, möglichst zuerst in knappster Form, anschließend ausführlicher. Sobald diese getroffenen Maßnahmen einen gewissen Abschluß erreicht haben, so daß keine Gefahr für die Bestände mehr besteht, ist persönlicher mündlicher Bericht zur Besprechung der endgültigen Bewirtschaftung erforderlich.

Für die spätere Verwaltung ist es ohne Kenntnis der Verhältnisse noch schwieriger, Richtlinien im Voraus aufzustellen. Als Daueraufgaben können aber ins Auge gefaßt werden:

1. Errichtung einer ständigen Aufsicht über die Archive.
2. Ihre Bereitstellung für amtliche Benutzung.
3. Nachweis des für die deutschen politischen und wissenschaftlichen Interessen wichtigen Materials.
4. Dessen Inventarisierung und Fotokopierung.
5. Archivalienauseinandersetzung: Feststellung und Rückführung der dem Reich, dem * Generalgouvernement, Rumänien und Weißrußland gehörigen Archivalien. **

Sept[ember] [19]41***

*Відпуск з правками, машинопис (2-й примірник)
Bundesarchiv Berlin, R-1506, A. 1054, Bl. 4–7*

ПЕРЕКЛАД

Додаток 1

Завдання охорони архівів на окупованій території України

Посадові особи, які займаються охороною архівів або направлені для цього, повинні принципово намагатися працювати, по можливості, у контакт з вищими керівними інстанціями німецького управління окупованої території, тому що архівна справа не має бути предметом повноважень, тобто бути поза ними. У будь-якому разі, варто уникати підпорядкування управлінню з релігії або культури, оскільки це не відповідає управлінській структурі Райху і не відноситься до завдань архівного управління, яке виходить за рамки чисто культурного. Вкрай необхідно мати постійний, прямий службовий зв'язок з комісаром з охорони архівів, генеральним директором д-ром Ципфелем.

I. Перші заходи. Неможливо з самого початку у всіх деталях дати інструкцію щодо самої роботи, оскільки умови ще не відомі, насамперед стан архівів. Заходи мають вживатися на місці відповідно до результатів огляду. Однак деякі вимоги, все ж таки, можуть бути сформульовані заздалегідь:

* Далі повністю задруковано літерою x два слова, які не читаються.

** Викреслено синім олівцем під лінійку у вигляді латинської з 6-й пункт та місце і дату написання: 6. Einstellung von Arbeitskräften aus dem Reich. Eine dauernde Abordnung von staatlichen Archivaren ist nicht tragbar, da an den zentralrussischen Archiven ein unmittelbares dauerndes Interesse des Reiches nicht in dem Maße besteht wie bei den ehem[aligen] polnischen, holländischen, belgischen und französischen. Die laufende Beaufsichtigung muß nötigenfalls vom Reich aus erfolgen. Berlin, den [...] Sept. 1941

*** Примітка на першій сторінці вгорі праворуч від руки червоним олівцем.

Перше найважливіше завдання – це захист того, що є, – як від проникнення і втручання не уповноважених на це осіб, так і дій непогоди, якщо будинок зруйновано або пошкоджено. Також потрібно протидіяти небезпеці звільнення архівних приміщень для використання їх в інших цілях.

1. Захист від неправомірного входу відбувається шляхом прикріплення оголошення приблизно наступного змісту: “Архів закрито. Вхід суворо заборонено, у тому числі й для німецьких частин”. Необхідною умовою є наявність підпису або засвідчення гарнізонного коменданта чи польової жандармерії з печаткою.

2. Розміщення поряд із захистом є найважливішим питанням, і у багатьох випадках вони невід’ємні одне від одного. Якщо перевезення необхідне, його не можна відкладати. Примусових робітників якраз на перший час можна без проблем отримати в СД¹.

3. Відновлювальні роботи неможливо провести одразу в повному обсязі. Але, без затримки потрібно підготувати відповідні заявки. Безумовно, що відразу слід домогтися у компетентних німецьких інстанціях проведення найнеобхідніших ремонтних робіт.

4. Не можна залишати будинок без постійного нагляду та охорони, не дивлячись на заборону входу. Якщо політично надійних архівістів, які займають наукові посади, нема, можна використати на перший час службовців, двірників або інший нижчий персонал. Проте особистий нагляд необхідний постійно.

5. Питання персоналу у відношенні найбільш важливих архівів в інтересах скорішого використання треба вирішувати заздалегідь, по можливості, швидко, у тісному співробітництві з місцевим німецьким управлінням. У першу чергу необхідно встановити походження та політичні погляди. Невідповідних і політично ненадійних осіб слід відразу звільняти. Нові призначення можуть бути запропоновані тільки після випробувального терміну на відповідальних посадах.

6. Після вирішення цих основних завдань необхідно спочатку зробити у загальних рисах огляд наявних фондів. Потрібно перевірити цілісність того, що збереглося.

7. Якщо вивезення матеріалів мало місце, слід негайно перевірити наявність фондів, котрих це торкнулося, і по можливості дізнатися про всі подробиці вивезення. З досвіду відомо, що вже через деякий час навряд чи буде ще можливість отримати достовірні дані.

8. Поряд з самими архівами потрібно виявляти і зберігати також документацію найважливіших органів влади. При цьому не повинні братися до уваги певні установи, оскільки ними займаються інші німецькі служби. Військовими організаціями – уповноважений Начальника військових архівів², ГПУ та органами управління внутрішніх справ – СД. Так само СД могло б займатися органами Комуністичної партії⁴ (Центральний комітет разом з підпорядкованими комітетами⁵, Політбюро та Оргбюро⁶, а також Секретаріат з його відповідними наркоматам секціями⁷).

Однак, рекомендується бути у контакті з цими установами, оскільки Міністерство закордонних справ⁸ і СД цікавляться виключно сучасними документами. Таким чином, ранніми документами мало б займатися Архівне управління⁹.

Насамперед варто звертати увагу на вищі органи управління.

Верховна Рада (з’їзд рад) української союзної республіки (УРСР).

Президія Верховної Ради (головний виконавчий комітет). Голова, Л. Р. Корнієць¹⁰, мав статус державного президента.

Рада Народних Комісарів та його голова, який мав статус прем'єр-міністра союзної республіки.

Документами окремих наркоматів, якщо такі існували в союзній республіці, та уповноважених у республіці від союзних наркоматів у Москві займатимуться головним чином німецькі спеціалізовані управління.

Тут буде достатньо відвідувати архів виключно з метою нагляду і консультації німецьких ліквідаційних установ, які мають бути організовані. Проте у випадку відсутності на перших порах будь-якої німецької установи та існування небезпеки повного знищення потрібно здійснювати заходи зі збереження. У відношенні вищих органів влади цей випадок найвірогідніший, оскільки компетентних фахівців немає.

У майбутньому готові до архівації документи мають бути прийняті до архіву; однак заздалегідь про це поки що можна не хвилюватися.*

9. Необхідно по-товариськи допомагати у збереженні споріднених управлінь, бібліотек, інститутів, музеїв, якщо при цьому не страждатиме виконання власних завдань.

II. Безпосередньо після перших заходів з безпеки і встановлення того, що є у наявності, потрібно письмово звітувати спочатку в найкоротшій, по можливості, формі, потім детальніше. Після того як будуть завершені заходи з безпеки так, що ніщо більше не загрожуватиме фондам, потрібно персонально доповісти в усній формі, щоб обговорити остаточне управління.

Наперед дати вказівки щодо подальшого управління без знання ситуації ще складніше. Як завдання на перспективу все ж такі можуть бути намічені:

1. Організація постійного нагляду за архівами¹¹.
2. Підготовка їх для службового використання.
3. Виявлення матеріалів, які мають важливе значення для політичних і наукових інтересів Німеччини.
4. Їхня інвентаризація та фотокопіювання.
5. Архівні претензії: виявлення і повернення архівних матеріалів, які належать Райху¹², Генеральній Губернії¹³, Румунії та Білорусії.**

Вересень 1941 р.

КОМЕНТАРІ

¹ СД – Служба безпеки (з нім. SD – Sicherheitsdienst) СС, утворена 1931 р. на чолі з Райнгардом Гайдріхом як “Служба І-с” (I s-Dienst) для нагляду за ворожими партіями, організаціями та виявлення внутрішньопартійної опозиції, фінансувалася НСДАП, отримала згодом свою відому назву Служба безпеки (СД) райхсфюрера СС. З 1933 р. частину її завдань поступово стало перебирати на себе новостворене

* *Викреслено абзац:* У Петербурзі при нагоді варто б було враховувати органи місцевого управління. У Києві знаходяться вищі інстанції української союзної республіки, відповідні московським.

** *Викреслено абзац:* 6. Найм робочої сили у Райху. Довготривале відрядження державних архівістів не прийнятне, оскільки у Райху немає до центральноросійських архівів такого безпосереднього, тривалого інтересу, як щодо колишніх польських, голландських, бельгійських і французьких архівів. Безперервний контроль має за необхідності провадитися з Райху. Берлін, [...] вересня 1941 р.

Гестапо (з нім. Державна таємна поліція / Geheime Staatspolizei), яке 1936 р. після призначення райхсфюрера СС Г. Гімmlера шефом німецької поліції було об'єднане з кримінальною поліцією у Головне управління поліції безпеки (Hauptamt Sicherheitspolizei) на чолі з Р. Гайдріхом. У вересні 1939 р. у відомстві СС під керівництвом Р. Гайдріха (з січня 1943 р. Е. Кальтенбруннера) було утворено Головне управління безпеки Райху (РСХА, Reichssicherheitshauptamt), куди увійшло СД як 3-тє управління внутрішньодержавної розвідки – “Внутрішня служба безпеки” (Отто Олендорф), 4-им управлінням стало Гестапо (Гайнріх Мюллер), 5-им – кримінальна поліція (Артур Небе), та 6-им – управління закордонної розвідки – “Зовнішня служба безпеки” (Вальтер Шелленберг), і останнє 7-е управління (д-р Франц Зікс) займалося вивченням ворожих ідеологій. Його цікавила документація партій, різноманітних громадських спілок, єврейських громад і організацій, масонських лож та окремих політиків (Enzyklopädie des Nationalsozialismus / Hrsg. W. Benz, H. Graml, H. Weiß).

² “Начальником військових архівів” (Chef der Heeresarchive) був генерал артилерії Фрідріх фон Рабенау (1884–1945). Його відомство виокремилася у 1936 р. разом з частиною військових архівних документів з Державного таємного архіву Пруссії та Райхсархіву в Потсдамі. Місцеперебуванням Начальника військових архівів став Потсдам, йому підпорядковувалися військові архіви у Потсдамі, Мюнхені, Дрездені та Штутгарті, філіали у Відні, Празі та Данциг-Оліві.

На окупованих територіях, у тому числі колишнього Радянського Союзу, у компетенції Начальника військових архівів перебували архіви або фонди лише військового профілю. У разі виявлення їх на окупованих територіях вони підлягали збереженню, а при знаходженні в них оперативної інформації – вивезенню до одного зі сховищ цього відомства. Зі східних окупованих областей вони, як правило, вивозилися до філіалу у Данциг-Оліві. Уповноваженим Начальника військових архівів при штабі командувача тилу групи армій “Південь”, які діяли в Україні, був полковник фон Гьодль (von Hödl). (Karl Heinz Roth. Klions rabiante Hilfstruppen: Archivare und Archivpolitik im deutschen Faschismus // Archivmitteilungen. – Potsdam, 1991. – Heft 1. – S. 1–10; Torsten Musial. Das staatliche Archivwesen in Deutschland 1933-1945 // Archivmitteilungen. – Potsdam, 1991. – Heft 1. – S. 10–13).

³ ГПУ – російськомовне скорочення *Государственного политического управления* (укр. Державне політичне управління). ДПУ було утворено 6 лютого 1922 р. при НКВС РРФСР, 5 листопада 1923 р. перетворено в Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) при РНК СРСР. Головою ДПУ, а пізніше ОДПУ, до 1926 р. був Ф. Е. Дзержинський, потім до 1934 р. ОДПУ очолював В. Р. Менжинський. У зв'язку зі створенням 10 липня 1934 р. Наркомату внутрішніх справ СРСР воно увійшло до складу НКВС СРСР як Головне управління державної безпеки (ГУДБ).

⁴ Йдеться про Комуністичну партію (більшовиків) України (КП(б)У), створену на її І з'їзді 5–12 липня 1918 р. у Москві (з 1952 р. Комуністична партія України).

⁵ “Центральний комітет разом з підпорядкованими комітетами” – маються на увазі відділи ЦК КП(б)У, які ділилися на підвідділи та сектори. У 1941 р. ЦК КП(б)У мав 18 відділів, з них 15 були вузькогалузевими: вугільної, машинобудівної, оборонної, авіаційної, металургійної і т. д. промисловості (*Лозицький В.* Політбюро ЦК Компартії України: Історія, особи, стосунки. 1918–1991. – К., 2005. – С. 131–136).

⁶ “Політбюро та Оргбюро” – структури ЦК КП(б)У, створені на пленумі ЦК партії 6 березня 1919 р. Політбюро (Політичне бюро) мало вирішувати невідкладні

завдання політичного, а з часом і господарського характеру, замінючи в окремих випадках пленум ЦК, а Оргбюро (Організаційне бюро) – здійснювати внутрішньо-партійну поточну роботу, а згодом і кадрове забезпечення партійних, державних, радянських, профспілкових та комсомольських органів (Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: Історія, особи, стосунки... – С. 15; Енциклопедія історії України. – К., 2007. – Т. 4. – С. 514).

⁷ “Секретаріат з його відповідними наркоматам секціями” – не зовсім точно: секцій у Секретаріаті ЦК КП(б)У не було. Секретаріат ЦК КП(б)У було утворено 23 листопада 1920 р. Він спочатку складався з посад першого і другого секретаря, і тільки з травня 1924 р. до Секретаріату починають обирати, крім перших двох секретарів, ще й завідувачів окремих відділів ЦК КП(б)У. До складу Секретаріату у травні 1941 р. входили три перших секретарі, один секретар з кадрів, один секретар з пропаганди і агітації та 7 секретарів, відповідальних за окремі галузі промисловості, які одночасно були завідувачами тих самих відділів ЦК КП(б)У (Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: Історія, особи, стосунки... – С. 319–322).

⁸ Інтереси Міністерства закордонних справ на окупованих східних територіях презентувала Зондеркоманда Кюнсберга (1939–1943), завданням якої було виявлення архівних матеріалів зовнішньополітичної діяльності, картографічних, геологічних та економічних матеріалів, що обумовило великий інтерес цієї команди, у першу чергу, до архівних і бібліотечних фондів. На території колишнього Радянського Союзу в рамках армійських груп “Північ”, “Центр” та “Південь” діяли, відповідно, три її оперативні групи: “Гамбург”, “Нюрнберг” і “Потсдам” (територія України). Зондеркоманда Кюнсберга, як окремий підрозділ Міністерства закордонних справ, була включена 1 серпня 1941 р. до Ваффен СС задля вільного і швидкого пересування у тилу військових підрозділів. Через рік, з 1 серпня 1942 р., вона стала називатися “Батальйон Ваффен-СС особливих доручень”. Це поклало початок виходу цієї команди з-під управління Міністерства закордонних справ і повного підпорядкування управлінню СС. Як підрозділ Міністерства закордонних справ Зондеркоманда Кюнсберга була ліквідована 29 липня 1943 р., а всі матеріали, які вона вивезла з окупованих територій, було розподілено між іншими зацікавленими нацистськими організаціями та відомствами (Преступная клика Гитлера грабит и уничтожает культурные богатства Советского Союза // Красная звезда, М., 17.11.1942. – № 270 (5334). – С. 3; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 27575; *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Künsberg 1941–1943.* – Bremen, 1997. – 135 S.).

⁹ “Архівне управління” – функції архівного управління у Третьюму райху виконувало у той час відомство директора Райхсархіву у Потсдамі. Ним був д-р Ернст Ципфель, який у травні 1940 р. отримав ще й посаду комісара з охорони архівів. Директор Райхсархіву у Потсдамі підпорядковувався міністру внутрішніх справ.

¹⁰ Корнієць Леонід Романович (1901–1969) у вересні 1939 р. – лютому 1944 р. був головою РНК УРСР, а не головою Президії Верховної Ради УРСР, як зазначено у документі. Головою Президії Верховної Ради УРСР на той час був Гречуха Михайло Сергійович (1902–1976) – від 27 липня 1939 р. до 15 січня 1954 р.

¹¹ “Організація постійного нагляду за архівами” – це завдання призвело до створення у майбутньому німецького архівного управління у Райхскомісаріаті Україна – Крайового управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі Україна (грудень 1942 р. – липень 1944 р.).

¹²“*Архівні претензії: ...Райху...*” – під Райхом малася на увазі частина окупованої території Польщі, приєднана у жовтні 1939 р. до нацистського Райху, тобто новостворені райхсгау “Познань” (з 1940 р. райхсгау “Вартеланд”) та “Данциг–Західна Пруссія”. В обох райхсгау питаннями розшуку, вирішенням спірних питань і поверненням вивезених архівів займався Центр з повернення відомчих архівів у Катовіце, створений у січні 1940 р. На території України він розшукував архіви, евакуйовані восени 1939 р. у східні райони Польщі, тобто на територію Західної України, яка увійшла у листопаді 1939 р. до складу УРСР. (Bundesarchiv Berlin. – R-1506. – Аг. 1068. – ВІ. 155).

¹³“*Архівні претензії: ...Генеральній Губернії...*” – після нападу 22 червня 1941 р. нацистської Німеччини на Радянський Союз Дирекція архівів ГТ у серпні–вересні 1941 р. висунула, звернувшись до комісара з охорони архівів Е. Ципфеля, претензії на окремі архівні фонди, які зберігалися в українських архівах, зокрема Київському центральному архіві давніх актів. Претензії висувалися на актові книги адміністративно-судових установ колишнього Волинського воєводства Польсько-Литовської держави і Волинської губернії Російської імперії, архіви Волинського ліцею у Кременці, Віленського університету, родові архіви польських магнатів та інші фонди. (Себта Т. М., Черкаська Н. О. Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА... – С. 184–312).

Тетяна Себта (Київ). **Фахові засади архівної політики нацистської Німеччини в Україні: інструкція комісара з охорони архівів (вересень 1941 року).**

У статті публікується документ “Завдання охорони архівів на окупованій території України”, підготовлений у вересні 1941 р. нацистським відомством комісара з охорони архівів.

Ключові слова: архівна політика, німецьке управління, Друга світова війна, охорона архівів.

Татьяна Себта (Киев). **Профессиональные основы архивной политики нацистской Германии в Украине: инструкция комиссара по охране архивов (сентябрь 1941 года).**

В статье публикуется документ “Задачи охраны архивов на оккупированной территории Украины”, подготовленный в сентябре 1941 г. нацистским ведомством комиссара по охране архивов.

Ключевые слова: архивная политика, немецкое управление, Вторая мировая война, охрана архивов.

Tetiana Sebta (Kyiv). **Professional Grounds of the Archival Policy of Nazi Germany in Ukraine: Instruction by the Commissioner for the Protection of Archives (September 1941).**

The author publishes a document “The Requirements for Archival Protection on Ukrainian Occupied Territory” issued by the Commissioner for the Protection of Archives in September 1941.

Key words: archive policy, Germany administration, Second World War, archive protection.